

ÎMPĂRATUL TRAIAN ÎN VIZIUNEA LUI PLINIUS CEL TÂNĂR ȘI CASSIUS DIO*

Dumitru Protase

Lucrarea de față, țin să precizez de la început, este departe de a constitui o cercetare aprofundată a datelor din opera celor doi scriitori antici, referitoare la personalitatea împăratului Marcus Ulpius Traianus, spre a găsi și pune în evidență elemente noi. Ea reprezintă mai mult o evocare a unor însușiri, trăsături de caracter, aptitudini de bun organizator, om politic și conducător de stat, calități de militar ale împăratului care a dat cea mai mare extensiune Imperiului, a întemeiat noi provincii romane în Orient și a integrat o mare parte a Daciei în vastul imperiu al cezarilor. În acest scop, referirea și la alte surse istorice este, desigur, firească, dacă nu chiar obligatorie. Atare demers l-am considerat potrivit la împlinirea celor 1900 de ani de la importantul eveniment politic-militar din 106, care – prin el însuși, dar mai ales prin consecințele sale – a fost un moment de răscruce în istoria noastră antică și de mari schimbări chiar și în cea a sud-estului european.

Cu toate că opera lui Traian, *De bello Dacico* (*Dacica*) s-a pierdut și nici alte scrieri antice despre împărat și epoca sa nu s-au păstrat până în zilele noastre, totuși, din surse literare, epigrafice și numismatice avem astăzi despre Traian și activitatea sa un bogat lot de date și informații autentice, definitorii.

Lăsând la o parte viața și cariera premergătoare venirii lui pe tronul Romei, se știe că Marcus Ulpius Traianus, ca împărat (ian. 98 – aug. 117), s-a dovedit a fi un conducător destoinic, care a domnit în bună înțelegere cu Senatul. Tactul și înțelepciunea lui politică au determinat pe senatori să decidă ca viitorii împărați să fie salutați la înscăunare cu formula: „Sis felicior Augusto et melior Traiano!” („Să fii mai fericit decât Augustus și mai bun decât Traian!”). Atent mereu la administrarea provinciilor și la comportarea guvernatorilor – așa cum rezultă și din corespondența sa cu Plinius cel Tânăr – împăratul a încurajat procesul de urbanizare și romanizare, a îmbunătățit legislația romană, s-a îngrijit de dezvoltarea economică și prosperitatea financiară a statului, a construit noi drumuri, forul și columna care-i poartă numele. Tot de importanțele lui înfăptuiri se leagă: reconstruirea impozantului Circus Maximus, construirea porturilor Ostia și Ancona, construirea de apeducte și terme publice, noua șosea între Beneventum și Brundisium, repararea vechiului canal Nil-Marea Roșie (săpat pe timpul faraonului Nechao, circa 600 a.Chr), podul peste Dunăre la Drobeta, cel peste Tagus din Hispania și multe altele.

* În prezenta lucrare am folosit traducerile și unele comentarii filologice făcute de Anne-Marie Guillemain și Liana Manolache (Plinius cel Tânăr), precum și cele care aparțin cunoscutei traducătoare Adelina Piatkowski (Cassius Dio), dar nu fără a controla și textele originale (latin și grec) ori unele aprecieri și comentarii la alți filologi și istorici moderni.

În politica externă, sub domnia lui Traian, Imperiul a atins cea mai mare extensiune, prin noi războaie de cucerire, încalcându-se astfel percepțiile lui Augustus și politica defensivă a împăraților anteriori. În Orient, părțile au fost înfrânți și s-au întemeiat noi provincii romane (Mesopotamia, Asiria și Armenia), iar la nordul Dunării, după cele două crâncene războaie cu dacii (101-102 și 105-106) s-a înființat provincia Dacia.

Pe fundalul înfăptuirilor sale, a politicii interne și externe, lucruri arhicunoscute în istoriografie, să vedem, în linii mari, cum apare profilul și personalitatea împăratului Traian în textele rămase de la cei doi autori: Plinius (62-113), contemporan cu împăratul și Cassius Dio (circa 163-235), ulterior cu mai bine de un secol.

Mai întâi, ne vom raporta la Plinius și, înainte de toate, la cunoscutul Panegiric, iar apoi la corespondența cu împăratul, când autorul era guvernator în Bithynia.

Panegiricul, rostit în septembrie 100, cuprinde primii trei ani și șapte luni din domnia lui Traian, redactarea lui încheindu-se în anul 101. Forma inițială, relativ scurtă, a fost revizuită și amplificată, textul devenind de trei-patru ori mai amplu față de redactarea de la început, adică a căpătat forma și dimensiunile sub care Panegiricul este cunoscut în zilele noastre. La citirea lui în Senat se știe că a ocupat trei ședințe de câte o oră fiecare.

În plan literar, Panegiricul este considerat de specialiști un discurs artificial, grandilocvent, afectat, emfatic, declamator, prolix, plin de elemente retorice exagerate. Totuși, autorului i se recunoaște claritatea expunerii, vasta erudiție, sinceritatea afirmațiilor și faptul că a intuit marile schimbări de sub domnia lui Traian. Prin comparație cu epoca sumbră a lui Domițian, Plinius relevă opera reformatoare înfăptuită de Traian, pune mereu în lumină dovezi că împăratul în acțiunile sale s-a condus după principii de filantropie, dreptate și umanitate.

Întrebarea care s-a pus și se pune este dacă Panegiricul are o valoare istorică autentică sau este pur și simplu o adulație a lui Traian, formulată după toate regulile artei, fără corespondent în opera de conducere a statului și în viața reală a împăratului.

Înainte de a formula câteva aprecieri ale exegeților operei lui Plinius, considerăm util să reproducem mai multe epitețe, cuvinte de laudă și prețuire, adresate împăratului și faptelor sale. Iată: „generos”, „virtuos”, „divin”, „asemănător zeilor”, „părinte al patriei”, „plin de omenie” și „bunătate” („optimus”), „sobru”, „cumpătat”, „plin de înțelepciune”, „suflet mare”, „fericit”, „cel care a restabilit disciplina în armată”, „părintele neamului omenesc”, „salvator al imperiului” prin venirea la cârmuire, „cel mai viteaz dintre împărați”, „cel mai iubit de zei” și multe altele de acest gen. Se mai menționează că împăratul avea „capul falnic” și „fața frumoasă”.

În plan istoric, cu tot caracterul său de flatare a lui Traian, Panegiricul rămâne un document care conține bogate informații referitoare la unele instituții romane, la domnia tiranică a lui Domițian, la viața social-politică și reacția care a urmat după asasinarea acestuia, sub Nerva și primii ani de domnie a lui Traian. Din discurs rezultă foarte clar politica împăratului față de Senat și satisfacția unor grupuri de aristocrați, care au fost prizonieri de Domițian. Desigur că în valorificarea pe plan istoric a datelor din Panegiric se impune mult discernământ și confruntarea, pe cât posibil, cu date din alte surse de informație, pentru că, oricum am judeca lucrurile, discursul este plin de afirmații

lingușitoare, complezențe și exagerări, dar amestecate cu date reale incontestabile.

Scrisorile lui Plinius, în număr de 247, grupate în 9 cărți, sunt adresate rudelor, prietenilor, unor personalități ale vieții publice și cunoscuților, iar cartea a zecea cuprinde alte 73 de scrisori adresate lui Traian, în perioada de un an și patru luni (111-113), când scriitorul era guvernator în Bithynia. Din partea împăratului avem 51 scrisori de răspuns către Plinius, care conțin date și sfaturi imperiale deosebit de interesante și importante. Corespondența din Bithynia cu Traian se oprește brusc în anul 113, când Plinius încetează din viață, în funcția de guvernator, la vârsta de 50 de ani. Firește că din scrisorile sale către împărat se desprind, printre altele, și trăsăturile de caracter, preocupările, biografia, firea, talentul literar al scriitorului și multe altele, pe care nu le vom analiza, aici interesându-ne referințele și datele despre personalitatea împăratului Traian și epoca sa.

Scrisorile către Traian din cartea a X-a prezintă un neîndoielnic interes istoric. Din ele se desprind o serie de amănunte privind administrarea unei provincii. Plinius îl descrie pe împărat ca fiind înțelept și cu multă experiență în conducerea provinciilor, având răbdare în a răspunde la scrisori, deși uneori destul de dur. Suveranul nu trece cu vederea în răspunsurile sale nici cele mai mărunte probleme asupra cărora este consultat, ceea ce îl determină pe scriitor să spună că împăratul ia decizii prompte și bine gândite, la obiect, pline de omenie și înțelegere, referitoare la realitățile din acea parte a Imperiului, deși – se știe – Traian cam disprețuia acea populație greco-orientală din Bithynia. Portretul împăratului înfățișat în scrisori, spre deosebire de Panegiric, este mai puțin încărcat de laude, formule de lingușire ori adulație. Desigur că și genul epistolar impunea această atitudine, oarecum contrastantă cu cea din Panegiric. Scrisorile au o formă simplă și îngrijită, sunt veritabile scrisori (cu destinatar precis) și constituie un document administrativ. Unii istorici literari îl consideră pe Plinius, după felul său de a gândi și a scrie, ca „jurnalistul” epocii lui Traian, așa cum Tacitus a fost istoricul, iar Juvenal poetul. În unele scrisori se cer favoruri pentru prieteni, drept de cetățenie pentru vreun libert, acordul pentru locul unde să fie așezată o statuie a împăratului, sfaturi de rezolvare a unor situații administrative sau mărunte chestiuni cotidiene: dacă să asigure paza închisorilor cu sclavi publici sau cu soldați, dacă să facă ori nu o baie nouă pentru locuitorii din Prusa, dacă trebuie să aplice pedeapsa capitală în cazul a doi sclavi, dacă e bine să înființeze în Nicomedia un colegiu pentru stingerea incendiilor, etc. De notat că, în general, împăratul în scrisorile sale de răspuns îi dă mână liberă guvernatorului să decidă singur cum este mai bine să procedeze în diferitele cazuri înfățișate. În anumite situații însă, împăratul îi indică soluția de aplicare pe care o consideră cea mai potrivită. În general, Plinius este un optimist echilibrat. Cu drept cuvânt s-a spus că „așa cum Tacitus vedea răul și acolo unde nu era, Plinius vedea binele și acolo unde era rău”.

Două dintre scrisori, una a lui Plinius (X, 96) către împărat și cealaltă (X, 97), răspunsul lui Traian se referă la creștinism. Aceste scrisori au stârnit multe discuții și comentarii. În scrisoarea sa guvernatorului, după ce îi relatează împăratului cum a anchetat, a pedepsit și chiar a torturat pe creștini, îi cere părerea, dacă a procedat bine și totodată îi cere și sfatul cum ar trebui să acționeze în viitor, deoarece „numărul celor implicați este mare; sunt oameni mulți, de toate vârstele, de toate categoriile, bărbați și femei, care sunt

și vor fi cuprinși de acest pericol”. Și autorul continuă: „molima acestei superstiții s-a răspândit nu numai în orașe, dar și în sate și pe ogoare...”

Dacă scrisoarea lui Plinius către împărat este una dintre cele mai lungi, în schimb cea a lui Traian este foarte scurtă și clară, motiv pentru care o și reproducem în traducere: „Ai procedat așa cum trebuia, dragul meu Secundus, anchetând cazurile celor care îți fuseseră denunțați drept creștini. Căci nu se poate stabili un principiu care să fie general valabil. Nu trebuie căutați cu tot dinadinsul. Dacă sunt denunțați și dovediți vinovați, trebuie pedepsiți, dar în așa fel încât acela care tăgăduiește că este creștin și face dovada manifestă a acestui lucru prin fapte, adică aducând jertfă zeilor noștri, să fie iertat, pentru că se căiește, chiar dacă în trecut a fost bănuț. Dar denunțurile anonime nu trebuie luate în seamă în nici o acuzație, căci ar constitui un exemplu reprobabil și nepotrivit cu vremurile noastre”.

Atitudinea lui Traian față de creștini, în această scrisoare, mi se pare cât se poate de explicită și de aceea nu recurg la nici un comentariu.

Privit în ansamblu, se poate spune că portretul împăratului Traian în viziunea lui Plinius apare în culorile cele mai luminoase. Împăratului i se găsesc numai calități și aptitudini deosebite ca om politic, conducător al statului, bun administrator, destoinic militar și excelent organizator. Politica sa expansionista în Dacia și în Orient este înregistrată ca atare, fără a fi criticată sau lăudată manifest, dar acceptată în general și convenabilă Romei. Nu pare exagerată afirmația că din prezentarea lui Plinius rezultă că Traian constituie figura împăratului ideal. Oricum, laudele autorului au suport în viața, acțiunile, înfăptuirile și comportamentul suveranului.

*

Cât despre viziunea lui Cassius Dio asupra lui Traian, dispunem astăzi de o serie de date și informații valoroase, păstrate în a sa Istoria Romană (cartea LXVIII). Din păcate, această vastă operă, scrisă în limba greacă, în 80 de cărți, care cuprinde istoria Romei de la origini până la Severus Alexander, a ajuns în cea mai mare parte până în zilele noastre doar prin excerptele făcute, în a doua jumătate a secolului XI, de călugărul Ioannes Xiphilinus din Trapezunt (cărțile XXXVI-LXXX) și prin rezumatele lui Ioannes Zonaras (sec. XII). Textul original existent acum cuprinde în întregime numai cărțile XXXVI-LIV și unele fragmente din cărțile LV-LX (anii 68 a.Chr.-46 p.Chr.). Deci, și textul cărții LXVIII pe care îl vom utiliza aici s-a păstrat doar în excerptele lui Xiphilinus, rațiune pentru care credibilitatea relatărilor rămâne la aprecierea exegetului și a istoricului modern. Oricum, ea nu poate fi respinsă integral deoarece texte opozante, antice, nu avem, dar nici nu poate înlocui originalul.

Dar să vedem cum apare Traian în formulările și concepția lui Cassius Dio, respectiv Xiphilinus (cartea LXVIII, 5-8).

Îndată ce a ajuns împărat, spune autorul, el a jurat și a promis Senatului, ceea ce s-a confirmat ulterior, să nu ucidă, nici să considere ca infam pe vreun om de bine. În firea lui nu exista nici urmă de perfidie sau violență, aprecia pe oamenii vrednici, le acorda onoruri și nu punea la inimă răutățile omenești. Viguros ca fizic, viteaz și modest în felul său de viață, era drept în tot ceea ce făcea și avea un suflet minunat. Nu pizmuia pe nimeni, stima și promova oamenii merituoși, nu pleca urechea la tot felul de vorbe și nici nu era sclavul

mâniei. S-a ferit să confişte bunurile altora ori să condamne la moarte pe oamenii nevinovați. Cheltuia mult pentru campaniile militare și lucrările publice: edificii, șosele, poduri. Se purta cu blândețe cu cei din popor și plin de demnitate în consultările cu Senatul. Era iubit de toți și nimeni nu se temea de el, afară de dușmani. Participa la vânători, la banchete, la petrecerile prietenilor și intra fără gardă în casele lor. Cunoștea tehnica retoricii, dar nu stăpâna perfect meșteșugul discursurilor. Avea o anumită înclinație spre băieții tineri și spre vin, fără să-și piardă cumpătul și fără să provoace cuiva vreo supărare. Iubea războiul, dar se mulțumea cu o victorie dreaptă, cu nimicirea unui dușman hain, cu extinderea teritorială a statului și știa să conducă cu mână de fier, așa că Decebal avea toate motivele să se teamă de el.

În legătură cu bătălia de la Tapae dintre romani și daci (a. 101) unde Traian a putut să vadă un mare număr de răniți în rândurile armatei sale și cum feșele de legat rănile nu erau suficiente, se spune că împăratul și-a tăiat hainele în bucăți pentru pansarea răniților și a ridicat apoi, un altar pentru cei căzuți pe câmpul de luptă. Nu se poate spune dacă pasajul cu feșele exprimă sau nu o realitate, fiind posibil să aibă un caracter anecdotic.

O comparație între felul în care cei doi scriitori prezintă personalitatea împăratului Traian duce la concluzia că fiecare, într-o formă diferită, pune în evidență calitățile și înfăptuirile acestui împărat de origine hispanică. Fiecare în parte constituie un izvor istoric în materie. Plinius, prin genul epistolar și cel specific panegiricilor, în calitatea sa de guvernator al Bithyniei și în relații foarte bune cu suveranul se situează pe o poziție de flatare, de lingușire și de veritabilă adulație, chiar dacă spusele, epitele, aprecierile sale acoperă adesea o realitate. Cassius Dio, însă (în excerptele lui Xiphilinus), cu toate că subliniază cam aceleași fapte și trăsături de caracter ale împăratului – el care era adept al regimului monarhic și al clasei senatorilor căreia îi aparținea – se distinge prin sobrietatea, maniera de înfățișare a lucrurilor și prin gândirea specifică istoricului, care apar mult mai temeinice și mai credibile. De notat că relatările ambilor autori, formulate în felul cum am menționat, corespund în esență informațiilor rezultate din alte surse istorice.

Evocând figura împăratului Traian, la împlinirea celor 1900 de ani de la integrarea, ca provincie, a unei mari părți a Daciei în structurile Imperiului Roman, nu pot trece cu vederea nici pe marele învins, regele Decebal, erou și martir, care s-a jertfit pentru libertatea neamului său. Noi, cei născuți ca popor din „marele foc, care a topit două popoare într-unul”, cum plastic spunea V. Pârvan, avem datoria profesională și morală de a judeca obiectiv realitățile istorice.

The Emperor Traian in the Paperworks of Plinius Secundus and Cassius Dio (Summary)

The article presents the image of the emperor Traian according to two ancient authors, Plinius Secundus and Cassius Dio. If Plinius Secundus flattered Traian presenting only his qualities and accomplishments, Cassius Dio had a different point of view and his words seem to be more close to the truth. Both authors used informations from different historical sources.

BIBLIOGRAFIE

- Cizek 1980 Cizek, E., *Epoca lui Traian*, București.
- Durry 1964 Durry, M., *Pline le Jeune. Tome IV. Lettres – Livre X. Panégyrique de Trajan*, Paris.
- Guillemain 1927-1928 Guillemain, Anne-Marie, *Pline le Jeune. Lettres*, vol. I-III, Paris.
- Manolache 1977 Manolache, Liana, *Plinius cel Tânăr. Opere complete*, București.
- Mommsen 1873 Mommsen, Th., *Etude sur Pline le Jeune*, Paris, Frankfurt.
- Paratore 1939-1940 Paratore, E., *Storia della letteratura latina*, ed. II, vol. II, Milano.
- Paribeni 1926-1927 Paribeni, R., *Optimus Princeps*, Messina.
- Piatkowski 1973-1985 Piatkowski, Adelina, *Cassius Dio, Istoria Romană, Traducere, note, indice*, București, vol I-III.
- Schwartz 1957 Schwartz, Ed., *Griechische Geschichtschreiber*, Leipzig.
- Ștefan 1973 Ștefan, Gh., *Studiu introductiv la Cassius Dio, Istoria Romană*, traducere, note și indice de Adelina Piatkowski, vol. I, București, p. 7-22.
- Toropu 1982 Toropu, O., în *Enciclopedia civilizației romane* (coord. D. Tudor), București, p. 773-774 (sv. „Traianus”).

The Emperor Traian in the Paperworks of Plinius Secundus and Cassius Dio
(Summary)

The article presents the image of the emperor Traian according to two ancient authors, Plinius Secundus and Cassius Dio. If Plinius Secundus flattered Traian presenting only his qualities and accomplishments, Cassius Dio had a different point of view and his words seem to be more close to the truth. Both authors used informations from different historical sources.